

ÇARLIK DÖNEMİ RUS TARİH DERS KİTAPLARINDA OSMANLI İMGESİ

Venera BAŞARAN*

ÖZET: Bu çalışma 1837-1918 yılları arasında Rusya’da yayınlanan orta öğretim tarih ders kitaplarında Osmanlı imgesini incelemektedir. Rusya İmparatorluğu tarih ders kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili yaklaşım ve değerlendirmeler ele alınarak incelenmiştir. Öncelikle milli devlet ve milli eğitimin oluşum süreçleri incelenmiştir. Milli eğitim kavramı çerçevesinde tarih ders kitabı incelemelerine ilginin ortaya çıkışı ve artışı, bu tür çalışmaların inceleme amaçları araştırmada yer almıştır. Bir devletin siyasi yapısı, toplumun siyasi, kültürel, ideolojik ve diğer değerler üzerine etkisini ortaya koyar. Bu çalışma bütün bu değerlerin bir milletin üzerinde kurulan imgeleri nasıl etkilediğini göstermeye çalışmıştır. Çalışma sırasında araştırmamızın temel eseri olan tarih ders kitaplarında yer alan imgeler dönemin koşulları göz önünde bulundurularak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Osmanlı ve Rus tarihinin önemli kırılma noktaları örnek olarak verilmiş, bu konular üzerinde yapılan yorumlar aktarılmıştır. Rus tarih ders kitaplarında bulunan resimler de bu çalışmada yer almıştır. Bu görüntüler aracılığıyla vermek istenilen mesaj ve imgeler de yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Eğitim, Tarih Ders Kitabı, Osmanlı İmparatorluğu, Rusya İmparatorluğu, Osmanlı İmgesi

OTTOMAN IMAGE IN RUSSIAN HISTORY TEXTBOOKS OF THE TSARIST PERIOD

ABSTRACT: This work investigates the Ottoman image derived from secondary school history textbooks published in Russia between 1837 and 1918. More precisely, it examines the Russian history textbooks’ approaches and assessments related to Ottoman Empire. At first, the formation processes of nation state and national education were analyzed. Within the limits of a national education’s concept, there are such issues as occurrence and increase in interest to history textbooks’ research, and also the purpose of the given researches. State’s political structure affects society’s political, cultural, ideological and other values. This study showed how all these social values influence one nation’s images. The images in the history textbooks depending on period of time was examined and the main breaking periods of Ottoman and Russian Empire’s history were indicated by using interpretation method of measurement. The pictures represented in Russian history textbooks are also included in the scope of this study. The messages and images drawn out through those illustrations are also interpreted.

Keywords: National Education, History Textbook, Ottoman Empire, Russian Empire, Ottoman Image

Giriş: “Demir perde”nin çöküşü, milletlerin yakınlaşmasına imkân sağlamasına rağmen Sovyetler Birliği ve Yugoslavya’nın dağılması, Avrupa kıtasındaki barış ve güvenlik süreçlerini tehdit altında bırakmıştır. Etnik çatışmaların patladığı çağdaş dünyada, bu çatışma ve anlaşmazlıklara sebep olan nedenler incelenmeye başlanmıştır. Diğer milletlere karşı stereotip, önyargı, yabancı düşmanlığı gibi süreçlerin nasıl geliştiğini incelemek; bir

* İstanbul Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü doktora öğrencisi.

millete ilişkin imgelerin nasıl ve hangi olaylara bağlı kalarak oluştuğunu öğrenmek önemli bir mevzu haline gelmiştir. Tüm bu süreçlerde milli eğitim de sorumlu tutulmaya başlamış, siyasi ve pedagoji çevrelerinde ilgi uyandırmıştır. Böylece, son 20 yıl tarih ders kitaplarına yönelik araştırmalar giderek artmıştır¹.

Tarih ders kitaplarına ilginin İkinci Dünya Savaşı sonrasında da var olduğu görülebilir. Ders kitaplarını inceleme ve yeniden yazma amacıyla 1951 yılında Georg Eckert Enstitüsü kurulmuş ve bu enstitüde *Uluslararası Ders Kitaplarını Araştırma Ağı* oluşturulmuştur. Enstitü tarafından ders kitaplarını inceleme sürecinde farklı projeler sürdürülmüştür.² Böylece, uluslararası işbirliğinde çok önemli bir adım atılmıştır. Çünkü daha önce eğitim alanı ve doğal olarak, ders kitapları da milli egemenliğin dokunulmaz bir parçası kabul edilmişti.³ Fakat yukarıda da belirtildiği üzere, ders kitaplarına esas ve daha derin ilgi Sovyetler Birliği ve Yugoslavya gibi devletlerin çöküşü ve yeni millî devletlerin ortaya çıkması ile birlikte olmuştur.

Dünyadaki gelişmeler çerçevesinde meydana gelen yeni millî devletlerin asıl amaçları, ayakta kalabilmek, idare kurumları yaratmak ve uluslararası bir düzeyde meşruiyet, başka bir ifade ile egemenlik kazanmaktır. Diğer taraftan da ülkelerdeki egemen ideolojinin de yok olması ile beraber, bu ülkelerin temel ilkelerini yeni dünya düzenine uyumlu hale getirmek gerekliydi. Bu da ülkenin milli temellerinden birisi olan eğitimin de değişimini gerektirmişti. Eski dünya düzeninde iki kutuplu sistemin var olması, her iki kutuptaki eğitim sisteminin de belirli yönde gelişmesini ve ideolojik olmasını sağlamıştır. İki kutuplu sistemin çöküşü, ülkenin demokratik yolda gelişmesini ve doğal olarak diğer devletler ile de ilişki geliştirmesini beraberinde getirmiştir. Bu gelişmelerin var olmasının ancak eğitimi ve doğal olarak, tarih ders kitaplarını da gözden geçirmekle mümkün olacağı görülmüştür.

Milli eğitime ilginin artması ile tarih ders kitaplarında yer alan diğer milletlere ilişkin imgelere de ilgi artmıştır. Bazı ülkelerde imgelerin ortaya çıkmasını, var oluşunu ve toplumsal etkisini inceleyen bilim dalına

¹ Falk Pingel, *Avrupa Evi. Ders Kitaplarında 20. Yüzyıl Avrupa'sı*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 2003, s. 9.

² Wolfgang Höpken, "Textbooks and Conflicts. Experiences from the Work of the Georg-Eckert-Institute for International Textbook Research", http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1121703274255/1439264-1126807073059/World_Bank.pdf [19.09.2008]

³ Leo Fernig, "The International Bureau of Education in Geneva a Centre of the Progressive Education", http://www.unesco.org/education/pdf/FERNIG_2.PDF [22.09.2008]

imgebilim denilmiştir. Bu bilim dalı, öncelikle edebiyatta yaygınlık kazanmıştır. Zaman içerisinde imgebilimin araştırma alanı, edebiyat alanından tarih alanına da kaymıştır⁴. Diğer milletlere ilişkin imgelerin araştırılmasının milli tarih eğitimi ile iç içedir.

Milli eğitim devlet politikasının en önemli stratejik alanına dönüşmüştür. Milli tarih eğitiminin amaçları kolektif bellek oluşturmak, milli kimlik yaratmak, yurttaş yaratmak gibi öğeler olarak sıralanabilir.

Her devletin tarihi inişli ve çıkışlı bir seyir izlemektedir. Hiç kuşkusuz her millet geçmişini yeni nesillere aktarırken, doğal olarak, büyüklüğünü, gücünü, yenilmezliğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Kolektif bellek de bu amaçları hayata geçirmek için önemli bir rol oynamaktadır⁵. Kolektif bellek, eğitimin yapılaşma, millileşme ve gelişme süreçlerinde de önemli rol oynamaktadır. Hiç kuşkusuz, bu olgunun öncelikli etkisi tarih eğitiminde gözlemlenebilmektedir. Böylelikle milli tarih eğitiminin kolektif bellek temeli üzerinde inşa edildiği söylenebilir.

Milli kimliğin gelişimi de çok önemli bir süreçtir. Milli kimlik, birey ya da halkların kendi kökleriyle ilgili olarak farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır: Eski geleneklerini yaşatmaktan kendi milli devletini kurma isteğine kadar uzanabilmektedir. Milli kimliğin var olmasını sağlayan ortak değer ve ortak davranışlardır. Bu özellikler, milli kimliğin oluşumunu ve tarih boyunca varlığını ve önemini kaybetmemesini sağlamıştır⁶.

Milli tarih eğitiminin önemli amaçlarından biri de, vatansever ve sadık bir yurttaş oluşturmaktır. Yurttaşlık kavramı çeşitli tarihsel dönüşümlerin sonucunda günümüzdeki anlamına ulaşmıştır. Yurttaşlık bireylerin bir topluma ait olduğunu göstermekte, bireyin yabancından farklılığını ortaya koymaktadır⁷.

Böylece, tüm bu milli tarihi oluşturan mekanizmanın anlaşılması, bir millete ilişkin imgelerin ortaya çıkartılmasında başrol oynamaktadır. Bu tür araştırmaları yaparken de bu faktörleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Bu tespitlerin ışığında, bir milletin yaşadığı tarihi gelişme ve süreçler kuşkusuz ön plana çıkmaktadır. Tarihi önyargılar, farklı etnik gruplar

⁴ Joep Leerssen, “Images-Information-History and Method of Imagology”, <http://cf.hum.uva.nl/images/info/historymethod.html> [25.04.2009].

⁵ Moris Halbwaks, “Kolektif ve Tarihi Bellek”, <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html> [15.09.2008].

⁶ Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası*, Aşina Kitaplar, Ankara 2007, s. 35.

⁷ Dominique Schnapper, *Yurttaşlar Cemaati: Modern Ulus Fikrine Dair*, Kesit Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 102.

arasındaki ilişkilere ve işbirliğine engel olup zamanla norm haline gelerek, tartışmasız ve sabit bir unsur olarak nesilden nesle aktarılmaktadır. Günümüzdeki eğitim temelinin, milliyetçi ve etnik yapıya dayandığı aşîkârdır. Tarih, her milletin ne olursa olsun kendi sınırlarını korumaya, kültür ve medeniyetini yüceltmeye ve diğer milletler ile farklılıklarını öne çıkarmaya çalıştığını göstermektedir⁸.

Çarlık Dönemi Tarih Ders Kitaplarının Özellikleri: Eğitim, hiç kuşkusuz, sosyal hayat, iç politika ve ülkedeki durumun önemli bir göstergesidir. Rusya’da 18. asra kadar sadece dini eğitim veriliyordu. Bu asırdan itibaren seküler eğitim veren ilk devlet okulları açılmıştır. Seküler devlet okullarının açılmasına rağmen genel eğitimde din eksenli eğitim devam etmiş, kilise tarafından yayınlanan ders kitaplarının egemenliği sürmüştür.

1890-1894 yılları arasında yayınlanan kitaplar konuları açısından aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir: Dini eserler (%20.13), edebi eserler (%18.98), ansiklopedik eserler (%10.13), ders kitapları (%9.43), tıp kitapları (%8), tarih kitapları (%7.29), halk için kitaplar (%6.22), siyasi, finans kitapları (%5.88), hukuki eserler (%4.44), çocuk kitapları (%4.16), fen ve doğa bilim eserleri (%3.71), felsefi eserler (%1.63) v.s.⁹ Görüldüğü gibi dini eserler sosyal hayattaki değişikliklere rağmen ağırlığını korumaya devam etmiştir.

19. asırda tarih ders kitaplarının birçoğu ünlü Rus aydın ve öğretmenler tarafından yazılmıştır. Bu dönem ders kitaplarının ortak özelliklerini belirtmemiz gerekirse, bu ders kitapları sade bir tarzda yazılmış ve bazı kitaplarda görsel malzemeler kullanılmışsa da, bu görseller ünlü kişilerin resimleri ile sınırlı kalmıştır. Bu açıdan çok sayıda resmin kullanıldığı Aleksandr Kaçkaçov’un ders kitabı ötekilerden ayrılır.¹⁰ Kaçkaçov’un *Russkaya İstoriya v İlyustratsiyah* kitabında kullanılan görsellerin önemli bir bölümü savaşlara özgüdür. İvan Kaydanov ise 1837 basımlı *Uçebnaya Kniga Vseobşçey İstorii (Dlya Yunoşestva)* kitabında derkenarlar düşerek okuyucunun dikkatini önemli gelişmelere çekmeye çalışmıştır.¹¹ Nikolay Bajenov’un 1907 tarihli *Uçebnik Russkoy İstorii* ise önemli tarihi kişiliklerin özgeçmişlerine yer vererek metni dikkat çekici bir hale getirmeye

⁸ John Issitt, “Reflections on the Study of Textbooks”, *History of Education*, Vol. 33, 6, 2004, s. 683-696.

⁹ *Bolşoy Rossiyskiy Ensiklopedičeskiy Slovar*, BRE, Moskva 2003, s. 417.

¹⁰ Aleksandr Kaçkaçov, *Russkaya İstoriya v İlyustratsiyah*, Putevodniy Ogoniyok, Moskva 1908.

¹¹ İvan Kaydanov, *Uçebnaya Kniga Vseobşçey İstorii (Dlya Yunoşestva). İstoriya Srednih Vekov*, 1. Baskı. İmperatorskaya Akademiya Nauk, Peterburg 1837.

çalışmıştır¹². Ders kitaplarında metinler bölüm ve alt bölümlere ayrılarak ve bu bölümler için dikkat çekici başlık ve alt başlıklar kullanılarak okurun kitabı kolaylıkla izlemesi sağlanmıştır.

İvan Kaydanov ve Mihail Bogoslovskiy gibi bazı yazarların ruhban okullarında eğitim almış olmaları, hiç kuşkusuz, yazdıkları kitaplara da yansıyan etkiler yaratmıştır. Bu etki gerek metinlerde benimsenen anlatım tarzında, gerekse kitapların içeriğinde görülmektedir.

Rusya’da 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başına kadar Ortodoksluk ve kilise eğitim alanında etkisini arttırmıştır. Ortodoksluğa dayanan okul eğitimi, öğrencilerin çarlık rejimi ve yapısına sadakat, devrim fikirlerinden uzak durmak gibi düşünceleri benimsemesini sağlamaya çalışmıştır. Bu, eğitim düzeyini yakından etkilemiş, ders ve ders kitaplarının içeriğini de önemli bir biçimde belirlemiştir.

Osmanlı Türklerinin Fetihleri ve Yeniçeriler: Orta çağ tarihinde Osmanlı Türklerinin fetihleri önemli yere sahiptir. Kaydanov bu fetihleri anlatırken Osmanlı ordusu ve sultanlarına önemli bir yer ayırmış, Osmanlı sultanlarını son derece övücü ifadelerle tasvir etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun kurucusu olarak ele aldığı Osman Bey için kullandığı ifadeler bu açıdan örnek olarak ele alınabilir: “Emir Osman, silah kullanma konusundaki ustalığı, yönetim alanında sergilediği bilgeliği ve iç güzelliği ile o kadar ünlü oldu ki, ardılları ve yönettikleri Türkler büyük bir onur ile Osmanlı ismini almışlardır”¹³. Oğlu ve varisi Orhan ise, “cesur bir fatih ve kurnaz siyasetçi” olarak gösterilmiş, onun yönettiği dönemde Türklerin hâkimiyetini Anadolu’ya yaydığı vurgulanmıştır¹⁴. Kaydanov, 14. yüzyılda Makedonya, Bulgaristan, Teselya ve neredeyse tüm Yunanistan’ı ve Anadolu’nun bir kısmını ele geçiren Beyazıd’ın “tüm düşmanlarını yıkıp geçtiği” için kendisine verilmiş olan Yıldırım lakabını hak etmiş olduğunu belirtmiştir¹⁵. Fatih Sultan Mehmet ise ders kitabında “*II. Mogammed*” ve “Büyük Türk İskender’i” ismi ile tanıtılmıştır¹⁶.

Kaydanov, Osmanlı Türklerinin piyade ordusunu tasvir ederken, şunu belirtmiştir: “ordu, askeri yapı bakımından korkunç; dini fanatizm açıdan ise zapt olunmazdır”¹⁷. Görüldüğü gibi, ordunun tasvirinde dini faktör

¹² Nikolay Bajenov, *Uçebnik Russkoy İstorii*, Skoropeçatiya İ. Ja. Lebedeva Kronştadt 1907.

¹³ Kaydanov, *a.g.e*, s. 299.

¹⁴ Aynı yer.

¹⁵ Kaydanov, *a.g.e*, s. 303.

¹⁶ Kaydanov, *a.g.e*, s. 305.

¹⁷ Kaydanov, *a.g.e*, s. 299.

önemlidir, askerlerin din konusunda fanatik oldukları da belirtilmiş ama fatihlerin hangi dine ait oldukları açık bir biçimde belirtilmemiştir.

Diğer taraftan Kaydanov, Türk ordusunun askeri başarılarını Doğu Roma İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi koşullara da bağlamaktadır: “Doğu Roma İmparatorluğu bu kadar kötü bir durumda olmasaydı, Osmanlıların hâkimiyeti bu kadar kısa bir sürede güçlenmezdi”¹⁸. Fakat her ne kadar Türklerin başarıları fethedilen ülkenin durumuna bağlansa da, Kaydanov, Türk ordusunun o dönemde çok güçlü ve “zapt olunmaz” olduğunu defalarca dile getirmiş ve kanıtlamaya çalışmıştır.

Çarlık dönemi tarih ders kitaplarında görülen ortak özellik “piyade ordusunun” diğer ifade ile yeniçerilerin başarılı Türk fetihlerinin nedenlerinden birisi olarak gösterilmesidir. Örneğin, Dvornikov, “Osmanlı Türklerinin yeniçeri adlı piyade ordusunu bir ilk olarak kullanmaya başladığını, yeniçerilerin de sultandan maaş, giyim, silah alıp, sultana çok sadık olduklarını ve onun için çok cesurca savaştıklarını” belirtmiştir¹⁹.

Kaydanov da, I. Murat döneminde “Yeniçeri” ismini taşıyan piyade Türk ordusunun güçlendiğini söylemiştir. Yazar, yeniçerilerin kimlerden oluştuğu konusuna hiçbir şekilde değinmemiştir. Bir tek Petr Dvornikov yeniçerileri, “işgal edilen bölgelerden Müslümanlığı kabul etmiş Hristiyanlar” olarak göstermiştir²⁰. Görüldüğü üzere, çarlık dönemi tarih ders kitaplarında “yeniçeri” konusu çok fazla ayrıntı ile incelenmemekle beraber, nesnel bir biçimde ele alınmıştır.

İslam Tehdidi ve İstanbul'un Fethi: Çarlık dönemi tarih ders kitaplarının orta çağ tarihinde aydınlattığı ve en çok önem verdikleri konu Bizans'ın çöküşü ve İstanbul'un fethidir. “İslam tehdidi” olarak adlandırılan bu bölümün başlığı Kaydanov'un Osmanlı fetihleri ile ilgili kullandığı terimden kaynaklanmaktadır. Çarlık dönemi tarih ders kitaplarında Bizans'ın fethi ve Konstantinopol'ün düşüşü konusunda yapılan açıklamalarda fetih iç ve dış faktörlerin ışığı altında gerçekleşen bir gelişme olarak gösterilmekte, fethihte din unsuru en önemli faktörlerden birisi olarak öne çıkartılmaktadır. Kaydanov, fetih öncesi Bizans'ın durumunu ‘feci’ olarak nitelendirmiş, hükümdarların halka zulüm ettiğini, ‘fakirlik, tembellik, yerginlik ve cinayetlerin, insanların devlete olan bağlılığını zedelediğini’ dile getirmiştir.

¹⁸ Aynı yer.

¹⁹ Petr Dvornikov, *İstoriya Srednih Vekov. Uçebnik*, Tipografiya G. Lissnera i D. Sobko, Moskova 1909, s. 241.

²⁰ Aynı yer.

Yazara göre, Bizans'ın kötü durumda olması, hiç kuşkusuz, Osmanlı Türklerinin İstanbul'un fethini kolaylaştırmıştır²¹.

Bizans'ın fethi konusu incelendiğinde dini faktör son derece önemlidir. Ortodoksluk, diğer ülkeler ile ilişkilerini belirleyen önemli bir unsurdur. Osmanlı Türklerinin ilerlemesi ile Avrupa'da bir İslam tehlikesi korkusu oluşmaya başlamıştır. Bizans İmparatorluğu, 'eski Haçlı seferleri zamanlarındaki gibi İslam'a karşı çıkacaklarını ümit ederek', Osmanlı Türklerinden korunmak için ilk önce Batı Avrupa Hristiyan ülkelerinden yardım istemiştir. Fakat 'Doğu Kilisesine İslam'dan tehlike ve tehdit görünmüş olmasına rağmen, Batı ve Doğu kiliseleri arasındaki dini düşmanlık dört yüzyıldan fazla sürmüş ve bitmemiştir'²². Görüldüğü gibi, tehdit Osmanlı Türklerinden çok İslam'dan beklenmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi, çarlık dönemi tarih ders kitaplarını yazanların çoğunun ruhban okulunda eğitim görmüş olması tarih ders kitaplarının içeriğini etkileyen önemli bir faktördü. Ayrıca, bu dönem eğitimin Ortodoksluk temelli olduğunu da göz önünde bulundurmamız gerekmektedir.

Bajenov ders kitabında İstanbul'un fethi ile ilgili dipnotta şu bilgiyi aktarmıştır: 'Ayasofya Katedrali ve diğer Hristiyan tapınakları camiler veya Müslüman ibadethanelerine dönüştürülmüş, üzerine haç yerine hilal simgesi konulmuştur'²³. Kaydanov ise fethi kaleme alırken, 'büyük, kalabalık ve ortaçağın en eğitilmiş devlet' olarak nitelendirdiği Doğu Roma İmparatorluğu'nun "yavaşça kendi ölümünü hazırladığını" öne sürmüş, "Kur-an'ın Hristiyan dünyasının merkezine geldiğini" belirterek sözlerini bitirmiştir²⁴.

Böylece, İstanbul'un fethi konusunu ele alan yazarlar üç farklı noktaya değinmişlerdir. Birincisi, Bizans İmparatorluğu'nun iç durumu ile ilgilidir. Halkın yaşadığı anlaşmazlıklar, bölünmüşlük fethi kolaylaştırmıştır. İkincisi ise, Batı (Katolik) ve Doğu (Ortodoks) kiliseleri arasındaki "dini düşmanlığı" kapsamıştır. Bu durum Bizans'ın yenilgisine sebep olarak gösterilmiştir. Üçüncüsü de, İstanbul'un fethi, Müslümanlığın Hristiyan dünyasına nazaran daha öne çıkmasını sağlamış, bu noktadan itibaren Batı ülkeleri için yeni tehdit olarak İslam'ın oluştuğu belirtilmiştir.

Osmanlı Türkleri ve Fethedilen Ülkelerdeki Halkın Durumu:
Osmanlı Türklerinin Anadolu, Asya ve Balkan yarımadasındaki fetihleri

²¹ Kaydanov, *a.g.e.*, s. 300.

²² Dvornikov, *a.g.e.*, s. 242.

²³ Bajenov, *a.g.e.*, s. 54.

²⁴ Kaydanov, *a.g.e.* s. 300.

sonucunda Osmanlı Devleti, imparatorluğa dönüşmüştür. Bu devlet büyük topraklara yayılıp, farklı milletleri, farklı dini inançlara sahip halkları aynı çatı altında toplamayı ve altı yüz yılı aşkın bir süre yönetmeyi başarmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok milletli yapısı doğal olarak yazarların çeşitli milletlerin bir arada nasıl yaşadığı konusuna ilgi duymasına yol açmıştır. Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı halkların durumu Çarlık dönemi ders kitaplarında da detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Kaydanov, “Doğu Roma İmparatorluğu'nun Türkler tarafından fethedilmesinin sonuçları” isimli bir alt başlık altında fetih sonrası dönemi incelemiştir. Yazar öncelikle “eğitilmiş Yunanlıların Asya barbarlarının eline düşmüş olmasını görmenin”, “insan ruhuna aykırı”²⁵ olduğunu söylemekle birlikte Doğu Roma İmparatorluğu halkı için belirtilen “kölelik boyunduruğunun söylendiği kadar korkunç ve ağır olmadığını”²⁶ öne sürmüştür. Her ne kadar Kaydanov Bizans İmparatorluğu'nun yenilmesine üzülmiş olsa da, onun Katolik kilisesinin etkisi altına girme ihtimalini daha da kötü bulmuştur. Ona göre, Bizans “Katoliklerin işgaline uğrasaydı, onlar da kendi geleneklerini, kendi feodalizmini, kendi kanun ve hukukunu, dini geleneklerini ve Katolik kilisesinin yasalarını getireceklerdi”, böylece Yunanlılar “milli niteliklerini kaybetmiş olacaktı”²⁷. Kaydanov'a göre, “Türkler, her ne kadar sert, İslam fanatığı, Avrupa ülkelerinin eğitimine benzemeyen eğitime sahip olsalar bile, Yunanlıları ezmiş olmakla birlikte, yaşam biçimlerine karışmıyorlardı”²⁸.

Yazar, Türklerin Yunanlılara karşı tutumunu Moğolların Ruslara karşı davranışları ile karşılaştırmıştır: “onları köle gibi görüyorlardı, fakat sivil işlerine ve din meselelerine karışmıyorlardı”. Bu yüzden, yazara göre, “Türk hâkimiyeti altında olan Yunanlılar kendi geleneklerini, dinlerini, milli özelliklerini ve tarihlerini koruyarak günümüze kadar sürdürebilmişlerdir”²⁹.

Daha da ilginç yazar ilerideki sayfalarda Bizans'ın fethinin “Avrupa eğitimi için aslında hayırlı”³⁰ olduğunu söylemiştir. Kaydanov'a göre, Türkler Avrupa'yı doğudan gelecek daha kötü saldırılara karşı korumuş, “Avrupalıların Asya halkları ile ticari ilişkiler başlatmasına imkân tanımışlardır”³¹. Ayrıca, “Türklerden korkmalarının Avrupa için faydalı olduğuna, zira Avrupa'da vatandaş düzenini koruyan papa hâkimiyet

²⁵ Kaydanov, *a.g.e.*, s. 306.

²⁶ Kaydanov, *a.g.e.*, s. 307.

²⁷ Aynı yer.

²⁸ Aynı yer.

²⁹ Aynı yer.

³⁰ Aynı yer.

³¹ Kaydanov, *a.g.e.*, s. 308.

düşüncesinin, bu düzeni korumak için başka bir dış güç gerektirdiğini, böyle bir gücün de Türklerin elinde olduğuna” dikkatleri çekmiştir, çünkü hilal sembolünü gören Avrupalıların “korkudan kendi aralarındaki anlaşmazlıkları unuttuğunu, daha da sıkı birleştiğini” dile getirmiştir³².

Son olarak yazar Türk fetihlerinin yarattığı olumsuz etkilerin ve Türk korkusunun Avrupalılar tarafından iyice abartıldığını” belirterek, Türklerin “Avrupa devletlerinin bağımsızlığı için hiçbir zaman tehdit oluşturmadığını” ileri sürmüştür³³.

Dvornikov ise Bizanslı köylü ve işçileri “demokratik nüfus” olarak tanımlamıştır. Yazara göre, köylü ve işçilerin durumu Osmanlı fethi ile değişmemiştir. Bizans döneminde de “demokratik nüfusu kendi hükümetinin ağır vergilendirme politikasından muzdaripti” ve fetihten sonra da onlar “eski şartlarda yaşamaya devam etmişlerdir”³⁴. Yazara göre, aslında fetihten sonra durumu değişenler soylular olmuştur: “Türkler soylulardan arazilerini alarak kendi komutanlarına vermişler, Bizanslı toprak sahiplerini ise uzak bölgelere göndermişlerdir”³⁵.

Kareev, diğer yazarlardan farklı olarak “Türk hâkimiyeti altında bulunan Yunanlıların durumunun kötüleştiğini” belirtmiştir. Bunu kanıtlamak için, “(Türk) hükümdarların aklına Yunanlıları tamamen yok etme gibi fikirlerin geldiğini; Balkan yarımadasının tüm nüfusunun *reaya*’ya dönüştürüldüğünü; Türklerin bütün toprağı *sultanın mülkiyeti* olarak gördüklerini ve bu yüzden toprağı kullanan halktan büyük vergi topladıklarını; tüm yetişkin erkek nüfusu *askeri hizmetten kurtulmak için özel vergi* ödemek zorunda bırakmalarına rağmen, yeniçeri ordusunu tamamlamak için *erkek çocukların vergi* olarak toplandığını” iddia etmiştir³⁶. Bunun yanı sıra, yazar *kötü bir yönetim organizasyonuna* dikkat çekerek, Yunanlıların var olan imtiyazları kullanmalarını engellediğini, ancak Yunan kilisesinin ve yerli yönetimin özerkliği sayesinde, bu imtiyazların, Türk boyunduruğu altında bulunan Yunanlıları yok olmaktan kurtardığını belirtmiştir³⁷.

³² Kaydanov, *a.g.e.*, s. 308

³³ Kaydanov, *a.g.e.*, s. 306-309.

³⁴ Dvornikov, *a.g.e.*, s. 241.

³⁵ Aynı yer.

³⁶ Nikolay Kareev, *Uçebnaya Kniga İstorii Srednih Vekov*, Tipografiya M. M. Stasyuleviça, Sankt-Peterburg 1900, s. 170. Kareev’in bu iddialarını yalanlayan birçok kaynağı göstermek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Rumların birçok hakka sahip olduklarını, ayrıca çok zengin kısmı oluşturduklarını ve kilise yönetiminde serbest olduklarını belirlemek gerekir. Ayrıntılı bkz. Yelda Demirağ, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları”,

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1270/14615.pdf>, [15.04.2011].

³⁷ *A.g.e.*, s.170.

Kareev Osmanlı fetihlerinin “Avrupa’nın Doğu ile sürdürdüğü ticareti kötü etkilediğine” dikkat çekmiştir³⁸. Buna karşılık, Kareev, “Türklerin Bizans İmparatorluğu’nu fethederek İtalya’da Yunanca öğretmenlerin artmasını yol açtığını”³⁹, böylelikle Avrupa’da Bizans’ın tarihi, etnografik ve siyasi bilimlerin de bu dönemde yaygınlaşmasını sağladığını” belirtmiştir⁴⁰.

Osmanlı Türklerinin fetih sonrası durumunu değerlendiren Rus yazarlar, Yunan yerli yönetimi ve kilisesinin özerkliğinin Yunan din, dil ve geleneklerini sürdürebilmelerini sağladığı konusunda hemfikirdiler. Sadece Kareev diğer yazarlardan farklı olarak, Yunanlıların durumu ile ilgili ağır bir vergilendirme politikasına değinerek, Yunanlıların yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarını belirtmiştir.

18. Yüzyıl Osmanlı-Rus Savaşları: Rusya İmparatorluğu’nun tarihinde 18. yüzyılın ikinci yarısı (1762-1796) Çariçe II. Katerina ve oğlu I. Pavel (1796-1801)’in egemenliği altında idi. Osmanlı İmparatorluğunda ise 1750-1800 yılları arasında dört sultan tahta geçmiştir: III. Osman, III. Mehmet, I. Abdülhamid ve III. Selim. Bajenov’a göre de: “Dış politikada çariçe II. Katerina özellikle kendi zamanına kadar tüm Avrupa’yı korkutan ve kendisinden itibaren gücünü kaybetmeye başlayan Türkler ile sürdürdüğü savaşlarındaki zaferler ile ün kazanmıştır”⁴¹. Bu dönemde hem denizde hem de karada büyük Osmanlı-Rus savaşları gerçekleşmiştir. Ders kitaplarında ayrıntılı olarak şu savaşlar incelenmiştir:

1. 1768-1774 I. Osmanlı-Rus savaşı. Savaş, karada Moldova ve denizde Çeşme’de gerçekleşmiştir.
2. 1787-1791. II. Osmanlı-Rus savaşı Moldova ve Kırım’da gerçekleşmiştir. İsmail kalesinin ele geçirilmesi bu savaşın en önemli dönüm noktalarından biridir.

Aynı zamanda bu dönemden itibaren Rus dış politikasında “doğu sorunu” terimi kullanılmaya başlanmıştır. Borgman, “doğu sorunu” teriminin ilk olarak “Avrupa ile Asya halkları arasındaki, ikinci olarak Hristiyan ile Müslümanlar arasındaki; üçüncü olarak Balkan Hristiyanları ile Türkler arasındaki ve son olarak da Rusya (ve diğer Avrupa ülkeleri) ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki karşılıklı ilişkileri belirtmek için kullanıldığını”⁴² belirtmiştir.

³⁸ Kareev, *a.g.e.*, s. 181.

³⁹ Kareev, *a.g.e.*, s. 183.

⁴⁰ Kareev, *a.g.e.*, s. 184.

⁴¹ Bajenov, *a.g.e.*, s. 115.

⁴² Aleksandr Borgman, *Uçebnaya Kniga Po Russkoy İstorii*, İzdanie T-va A.S. Suvorina, “Novoe Vremya”, Sankt-Peterburg 1913, s.120.

İncelenen tarih kitaplarında Birinci Osmanlı-Rus Savaşı ile ilgili olarak vurgulanan konuların başında Rusya'nın sayıca üstün olan Osmanlı ordusunu yendiği gelmektedir. Bajenov, "Türlere karşı askeri hücumların o dönem Osmanlının vilayeti olan Moldova'da yapıldığını, ilk savaş sie Prut Nehrinin bir kolu olan Larga Nehrinin kıyılarında Kırım Tatarlarına karşı gerçekleştiğini ve Kırım Hanlığının ordusunun üç kat daha fazla olmasına rağmen, Rusya'nın bu savaşı kolaylıkla kazandığını" öne sürmüştür⁴³. Ayrıca, yazar, "Türk ordusundaki askerlerin sayısını 150 bin, Rus ordusundakilerin sayısını ise 17 bin olarak"⁴⁴ vermiştir.

Kaçkaçov da Birinci Osmanlı-Rus Savaşını anlatırken taraflar arasındaki güç dengesine dikkat çekerek "güçlerin eşit olmadığını, Rus ordusunda 30 bin askerin olduğunu, karşılarına ise 80 bin kişilik Kırım ordusunun çıktığını, aynı zamanda da Tuna Nehri'ne doğru 150 bin kişilik bir Türk ordusunun yaklaştığını" ifade etmiştir⁴⁵.

Bajenov, Rus başkumandanı Rummyantsev'in Osmanlı ordusunun sayıca üstünlüğünü gerekçe göstererek yardım istediğinde çarichenin "Romalılar düşmanın sayısını değil, düşmanın nerede olduğunu soruyorlardı" biçimindeki cevabına yer vermiştir⁴⁶. Yazar, "bu savaşta sultanın muhafızları olan yeniçerilerin cesaret gösterdiğini" belirtmiş, ancak; başkumandan Rummyantsev'in sonuçta Türkleri yendiğini ve "Tuna Nehri'ni geçtiği için 'Tuna Fatihi' unvanı aldığını" söylemiştir⁴⁷.

Kaçkaçov da, Türklerin yenilgisini anlatırken, "Rummyantsev düşmanlarını öyle bir yenilgiye uğratmıştır ki, Türkler herşeyi geride bırakıp korku içinde kaçarak Tuna Nehri'ne atlayıp canlarını kurtarmaya çalışmışlardır" demiştir⁴⁸.

Aynı savaşta İzmir yakınlarındaki Çeşme'de büyük bir deniz savaşı da gerçekleşmiştir. Bajenov "Rus donanmasının başkumandanı Kont Aleksey Orlov'un geceleyin Türk gemilerine yangın gemileri gönderdiğini, böylece bir gemi dışında Türk donanmasının yanıp yok olduğunu, kendisinin de bu savaş dolayısı ile "Çeşme Fatihi" unvanı aldığını" dile getirmiştir⁴⁹. 1774 yılı Küçük Kaynarca Barış anlaşması metinlerine göre, "Türkiye'nin Rusya'ya Kerç Boğazı ile Dinyeper ve Don Nehirlerinin ağızlarını teslim ettiğini, Rus tüccarları için gemilerinin Karadeniz'den Akdeniz'e inerek serbestçe

⁴³ Bajenov, *a.g.e*, s. 115.

⁴⁴ Aynı yer.

⁴⁵ Kaçkaçov, *a.g.e*, s. 119.

⁴⁶ Bajenov, *a.g.e*, s. 115.

⁴⁷ Aynı yer.

⁴⁸ Kaçkaçov, *a.g.e*, s. 119.

⁴⁹ Bajenov, *a.g.e*, s. 116.

dolaşımına izin verdiğini ve Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığını kazandığını" belirtmiştir.⁵⁰

Borgman'a göre de, Küçük Kaynarca anlaşmasının en önemli şartı "Türkiye⁵¹'nin Kırım Tatarlarının bağımsızlığını kabul etmesidir". Böylelikle Türkiye'den ayrılan Kırım Hanlığı iç anlaşmazlıkları nedeniyle güçlü komşusuna karşı bağımsızlığını koruyamayacak, "er ya da geç [Rusya'ya] boyun eğecektir".⁵²

Görüldüğü gibi, Kırım, Rusya için önemli bir zaferdi. Büyük Petro döneminden bu yana Rusya'nın en büyük arzusu "donmayan denizlere" çıkmaktı. Karadeniz'in geniş kıyıları *Novorossiya: Yeni Rusya* adını almıştır. Kırım'ın işgali ile Rusya Karadeniz filosunu kurmaya başlamış, Sivastopol, Karadeniz'de askeri üs haline gelmiştir.

İkinci Osmanlı-Rus Savaşı tarih ders kitaplarında II. Türk Savaşı adını altında anılmıştır. Rus tarih kitaplarına göre bu savaşın kahramanı Aleksandr Suvorov'dur. Tüm tarih ders kitaplarında Suvorov'a bir bölüm ayrılarak özgeçmişi, savaş taktikleri ve savaşta gösterdiği kahramanlığı ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Suvorov'un Boze (*Rımnik*) Nehri kıyısındaki savaşta ve İsmail kalesinin alınması sırasında gösterdiği kahramanlıklara da çok fazla yer verilmiştir.

Tüm ders kitaplarında savaşın sorumlusu Türkiye olduğu iddia edilmiştir. Örneğin, Bajenov'a göre, "Türk sultanı, Kırım yarımadasının kaybetmesini hazmedemeyerek, yeniden Rusya'ya savaş ilan etmiştir"⁵³.

İsmail kalesinin alınması neredeyse tüm ders kitaplarında ayrıntılı olarak verilmiştir. Kale, ders kitaplarında *zapt olunamaz* olarak tanımlanmıştır. Bajenov, Türklerin sayısının daha fazla olması ve açık meydan savaşlarına göre kale savaşlarında daha başarılı olmalarına rağmen, Rus ordusunun başarısını Suvorov'a bağlamıştır.⁵⁴ Savaşa hazırlık döneminde Suvorov askerlerine şu emri vermiştir. "Bir gün dua ediniz, ikinci gün eğitim alınız, üçüncü gün ya onurlu bir ölüm ya da zafer yaşayınız"⁵⁵. Bajenov'a göre Türkler en az Ruslar kadar cesaret örneği göstermişlerdir. "İsmail kalesinin alınması öncesinde Suvorov Türk başkomutanına teslim olmasını teklif etmiştir. Türk başkomutanı 'İsmail boyun eğeceğine, Tuna Nehri akışını

⁵⁰ Bajenov, *a.g.e.*, s. 116.

⁵¹ Kastedilen devlet Osmanlı Devleti'dir.

⁵² Borgman, *a.g.e.*, s. 120.

⁵³ Bajenov, *a.g.e.*, s. 117.

⁵⁴ Bajenov, *a.g.e.*, s. 121.

⁵⁵ Bajenov, *a.g.e.*, s. 122.

durdurur' cevabını vermiştir⁵⁶. Kaçkaçov'un kitabında dikkat çeken önemli öğeler arasında, hem Rusların hem Türklerin delicesine savaşmaları, İsmail kalesinde her sokak ve her evin savaş ile alınmasıdır⁵⁷.

İsmail kalesinin işgali ve Türkiye ile savaşlarda görülen zaferler neticesinde II. Katerina "Türkleri tamamen Avrupa'dan Asya'ya kovmak, Bizans (Yunan) İmparatorluğu'nu yeniden kurmak istemiştir. Bu yönde "Grek (Yunan) Tasarısı" diye adlandırılan projeyi ortaya atmıştır.⁵⁸ Yeni Bizans İmparatoru olarak da çariçenin torunu Konstantin Pavloviç düşünülmüştür. Fakat diğer Avrupa ülkelerinin karşı çıkması ile II. Katerina bu fikrinden vazgeçmek zorunda kalmıştır"⁵⁹.

Kuşkusuz, yüzyıllar boyunca paylaşılamayan topraklar için savaşan Rusya ve Türkiye'nin birbirini düşman olarak görmeleri son derece doğaldır. Fakat Türkleri düşman olarak algılayan düşüncenin sebebinin öncelikle dini kaynaklardan beslendiği aşikârdır. Örneğin, Borgman'a göre, İmparatorun doğu politikası sadece Rus çıkarları ile değil, Müslümanların boyunduruğu altında olan Hristiyanların himaye edilmesiyle meşrulaştırılmıştır. Grek Projesi de aynı anlayışı yansıtmıştır⁶⁰.

Sonuç olarak, Çarlık dönemi ders kitaplarında sadık ve vatansever bir yurttaş yetiştirmek için kullanılan yöntemlerle sık sık karşılaşılacaktır. Öncelikle Rus ordusunun sayıca üstün Osmanlı ordusu karşısında cesaretle savaşması, Türkleri yenilgiye uğratması, yenilen Türklerin korkuya düşerek kaçması bu dönemin kitaplarında rastlanan ortak konular arasındadır. Bununla birlikte Çarlık dönemi ders kitaplarında Türklerin de kalelerini cesaretle savunmaları, savaşmadan teslim olmamaları gibi özelliklerine gönderme yapmaları dikkat çeken diğer önemli bir husustur.

19. Yüzyıl Osmanlı-Rus Savaşları: Borgman, 19. yüzyılda Rus politikasına ilişkin değerlendirmesinde Rus dış politikasının ana prensipleri arasında bir yandan "Kutsal İttifak fikirlerini desteklemek, Viyana Kongresinin kararlarını yerine getirmek ve Batı Avrupa devletlerini devrim

⁵⁶ Bajenov, *a.g.e*, s. 122.

⁵⁷ Kaçkaçov, *a.g.e*, s. 126.

⁵⁸ 'Yunan Tasarı'sı hakkında bkz. Hasan Demiroğlu, "Rus Kaynaklarına Göre Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panislavizm (1856-1878), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2009, s. 43-45. (Yayınlanmamış doktora tezi).

⁵⁹ Bajenov, *a.g.e*, s. 122. II. Osmanlı-Rus Savaşı, 1791 yılında Yaş şehrinde (Moldova) imzalanan anlaşma ile sona ermiştir. Bu anlaşma ya göre, "Rusya'nın sınırları Karadeniz'e dayanmıştır": Mihail Bogoslovskiy, *Uçebnik Russkoy İstorii*, Knigoizdatelstvo T-va İ.D.Sıtina, Moskva 1915, s. 35.

⁶⁰ Borgman, *a.g.e*, s. 122.

hareketlerinden korumak” öte yandan da Doğu Sorununa Rusya’nın çıkarları doğrultusunda bir çözüm bulmaktır”⁶¹ görüşünü ileri sürmüştür.

Hem Osmanlı hem İran “doğu sorununa” dâhil olup, Rusya için oldukça önemli bir konuma gelmiştir. Bu dönemi aydınlatan tarih ders kitaplarında ayrıntıyla verilen ve önemli bir yere konulan üç savaş vardır: 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı; 1853-1856 Kırım Savaşı ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşıdır.

19. yüzyılda Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyan tebaanın durumu oldukça önemli bir mevzu haline gelmiştir. Bu dönemde gerçekleşen savaşların nedenleri de, öncelikle Hristiyan halkın durumu ile ilgili olarak gösterilmiştir. Örneğin, Bajenov, Osmanlı Türklerinin Hristiyan halkına baskı uyguladığını iddia etmiştir. Ona göre bu baskının kaynağı kutsal kitap Kuran-ı Kerim’dir⁶².

Kaçkaçov da Bajenov ile aynı fikirdedir. Türklerin Hristiyanlara uyguladığı politikayı *çok acımasız* bularak, Osmanlı’daki Hristiyanların hiçbir zaman hiçbir hakka sahip olmadıklarını iddia etmiştir⁶³. Hristiyanların Türklere karşı ayaklanmaları ile ilgili ayrıntılı bilgiler vererek, Rumların “hayvanlardan daha kötü bir muamele gördüklerini”, Türklerin Rumların mallarını aldıklarını, kadın ve çocuklara işkence yapıp öldürdüklerini ve İstanbul’da ise paskalya ayını sırasında saldırıya uğrayan patriğin sunaktan çıkarılıp kilise kapısında asıldığını” belirtmiştir⁶⁴.

1828-1829 savaşının hem karada hem de denizde sürdüğünü anlatan Bajenov, “Rus donanmasının, İngiliz ve Fransız donanmaları ile beraber 1827 yılında Mora (*Moreya*) yarımadası batı kıyısındaki Navarin şehrinde Türk donanmasını yok ettiğini”, “Dibiç komutanlığındaki Rus ordusunun, Tuna Nehri’ni ve Balkan dağlarını geçerek, Edirne’yi (*Adrianopol*) işgal ettiğini, bu sırada Kafkasya’daki diğer Rus komutan Paskeviç’in de Kars kalesini ve Ermenistan’ın ana şehri olan Erzurum’u aldığını” kaydetmiştir⁶⁵.

⁶¹ Borgman, *a.g.e.*, s. 203.

⁶² Bajenov, *a.g.e.*, s. 133.

⁶³ Bu iddianın asılsız olması, Osmanlı Devleti’nde uygulanan birçok düzenlemelerde görülmektedir. Sosyal hayatlarında bazı kısıtlamalara rağmen, dini özgürlükleri dokunulmazdı. Ayrıntılı bkz.: Gülnihal Bozkurt, “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar” <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1993-43-01-04/AUHF-1993-43-01-04-Bozkurt.pdf>, [15.04.2011].

⁶⁴ Kaçkaçov, *a.g.e.*, s. 150.

Patriğin casus olduğunun kanıtlayan bilgiler için bkz.: Bülent Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, İstanbul 2001, s. 9-10, d. 41.

⁶⁵ Ders kitabından öğrendiğimiz üzere 1829 yılı Edirne Barış Antlaşması Rusya için olumsuz sonuçlar getirmiştir. “Bu anlaşmaya göre, Osmanlı Yunanlıların bağımsızlığını kabul etmiştir. Yunanlılar bağımsız bir krallık kurmuşlar. Aynı zamanda Osmanlı, Sırbistan,

Kaçkaçov'a göre, 19. yüzyılda sürdürdüğü savaşlar sayesinde Rusya İmparatorluğu Avrupa'da önemli bir pozisyona gelmiştir. Avrupa ülkeleri de bu durumdan hoşnutsuzluk duyarak, Rusya'ya karşı yeni bir savaş başlatmayı planlamışlardır⁶⁶. Ona göre, Rus İmparatorluğu'nun güçlenmesi herkesi korkutuyordu ve ilk fırsatta Rusya'ya darbe indirmek için bütün Avrupa birleşmeye hazırdı⁶⁷.

Bajenov, Kırım Savaşı ve özellikle Sivastopol savunması ile ilgili çok ayrıntılı bir tablo çizmiştir. Öncelikle, bu savaşta İngiltere, Fransa ve Osmanlı'nın birleşik bir güçle Rusya'ya saldırdıkları anlatılmış, 11 ay süren Sivastopol ablukası sürecinde Rus halkının cesareti yüceltmeye çalışılmıştır.

Yazarın anlattığı Rus halkının kahramanlık tabloları, kuşkusuz, okuyucularda yenilgi yüzünden üzüntü, ama o kadar da gurur hislerini doğurmuştur. Tahkimlerinin hazırlanması, kadın ve çocuklar dâhil tüm halkın seferber olması gibi ayrıntılar çok net bir şekilde bu dönemde Sivastopol'un nasıl bir hava içerisinde olduğunu anlamaya yardımcı olmuştur.

Bajenov, "kahramanca savunmaya rağmen 11 ay sonra Sivastopol'un düştüğünü" belirterek, bununla ilgili İmparator II. Aleksandr'ın "kahramanlar için de yapılamayacak şeyler vardır" sözünü dile getirmiştir. Yenilgiye rağmen, "Rusya için Sivastopol'un yararlılığının çok büyük olduğunu, düşmanların ülkenin içine ilerleyemediklerini ve şehrin uzun süren ablukasından dolayı yoruldukları için 1856 yılında imzalanan Paris anlaşmasına memnuniyetle yaklaştıklarını" belirtmiştir⁶⁸.

Kaçkaçov, Kırım Savaşının ayrıntılı resimlerini vermiştir. Bu ders kitabında en çok dikkatleri çeken iki resim vardır: biri, "Malahov Kurganı'na Hücum", diğeri de, "Savaş Öncesi Hayır Duası" adlı resimlerdir.

Moldova ve Eflâk'a (*Valahya*) kendi hükümdarları tarafından yönetilmesine izin vermiştir. Ama bu hükümdarlar sultana harç ödemek zorundaydı. Rus hükümeti, Osmanlı'ya (Karadeniz'in doğu kıyısı (Anapa) dışında neredeyse tüm aldıkları yerleri geri vermiştir": Bajenov, *a.g.e.*, s. 133.

⁶⁶ Kaçkaçov, *a.g.e.*, s. 152.

⁶⁷ Aynı yer.

⁶⁸ Bajenov, *a.g.e.*, s. 134-135.

Штурмъ Малахова кургана.

Malahov Kurganı'na Hücum⁶⁹

Благословение передъ боемъ.

Savaş Öncesi Hayır Duası⁷⁰

İlk resimde Ortodoks papazının birleşik ordu silahlarına karşı haç simgesini tuttuğu, ikinci resimde savaş öncesi Rus halkının papazdan hayır duası aldığı gösterilmiştir. Ayrıca resimde Ortodoks Hristiyanları için büyük önem ve koruma anlamını taşıyan ikon da yer almıştır. Resimlere de yansımış olan haç, ikon, ayin gibi dini imgeler kuşkusuz büyük bir anlam taşımaktadır. Makalede değinilen önceki konularda da görüldüğü gibi din ön planda tutulmuştur. Aynı zamanda bu imgelerin aracılığıyla ders kitaplarında savaşın din adına yapıldığı, dinin savaşı meşru kıldığı gösterilmiştir.

Kırım Savaşı Avrupa politikasında bir dönüm noktası olmuştur. Rusya uluslararası politikada üstün konumunu kaybetmeye başlamıştır. Bu dönem içerisinde Balkan halklarının Osmanlı hâkimiyetine karşı bağımsızlık mücadelesi başlamış, Balkan halkları Avrupa devletlerinden mücadelelerine destek olmalarını istemişlerdir. Bu durum Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışmak için uygun bir ortam meydana getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan yarımadasındaki topraklarının büyük bir bölümünü kaybetmesiyle sonuçlanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının nedenlerini Bajenov Türklerin kendi Hristiyan uyruklularına gösterdiği *gaddarca davranışa* bağlamaktadır⁷¹. 1875 yılında Osmanlı'nın iki vilayeti Bosna ve Hersek'te isyan hareketlerinin başladığı, ardından 1876 yılında da Bulgarların özgürlüğe kavuşma isteğiyle isyana kalkıştığı dile getirilmiştir. Türklerin de bu isyanı kanlı bir şekilde bastırdığı belirtilmiş, Rus imparatoru II. Aleksandr'ın Osmanlı sultanından Slav uyrukluların yaşamını iyileştirmesini istediğini, fakat “sultanın iyi niyetli tavsiyelere kulak vermediğini”, böylece de Rusya için savaşın tek seçenek olduğu ve “Rus İmparatoru'nun bu savaşı derin bir üzüntü ile başlatmak zorunda kaldığı” iddia edilmiştir⁷².

⁶⁹ Kaçkaçov, *a.g.e.*, s. 155.

⁷⁰ Aynı yer.

⁷¹ Bajenov, *a.g.e.*, s. 144.

⁷² Aynı yer.

Bajenov'a göre 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının nedeni de Türklerin Slavlara uyguladığı baskı ve zulümdür. Rus İmparatoru II. Aleksandr'ın Slav halklarının durumunu savaşmadan iyileştirmek istediğini vurgulayan Bajenov, Balkanlar'da Hristiyanlara sadece Rusya'nın koruyuculuk yapabileceğini iddia etmiştir.

Savaşın dönüm noktası, Plevne savunmasıdır. Bajenov, Plevne'deki olayların gelişiminde, "Plevne şehrinin Osman Paşa tarafından çok ustaca tahkim edildiğini", ama "Rus askerlerinin de kalelerin fethinde meşhur olduklarını" belirtmiştir. Ayrıca, Osmanlı ordusunun aç kalmasıyla Plevne'den çıkartılması başarıldığına, Rus hükümdarının Paşaya gerekli itibarı gösterdiğine ve silahını almadığına dikkat çekilmiştir⁷³.

Görüldüğü gibi, yazar Türklerin kahramanlığını ve komutanları Osman Paşa'nın ustalığını da nesnel bir şekilde ortaya koymuştur.

Bu savaşın diğer önemli noktası Rus ordusunun Kars Kalesini de ele geçirmiş olmasıdır. Kaçkaçov, Kars'taki savaşı şöyle anlatmıştır: "5 Kasım gecesi Loris-Melikov komutanlığındaki Rus Ordusu Kars'a hücum başlamıştır. Türkler, Rusların geldiklerini görünce silah ve topları ile müthiş bir ateş açmışlar ama Ruslar yoğun hatları ile ilerleyip, tabyaları geçerek kaleye atılmışlardır"⁷⁴.

Kaçkaçov'un tarih ders kitabında "Sonraki başarılar" diye adlandıran alt bölümde, Rusların Edirne'yi ele geçirmesi, İstanbul'a yaklaşması ve sonrasında sultanın barış isteğine ilişkin anlatılar verilmiştir ve bu bilgiler durumun analizi için okunabilir⁷⁵.

Kaçkaçov ders kitabında, İmparator II. Aleksandr'ın Osman Paşa ile görüşmesini konu alan resmi de göstermiştir:

⁷³ A.g.e., s.145.

⁷⁴ Kaçkaçov, a.g.e. s., 166.

⁷⁵ A.y.

Встрѣча императора Александра II съ Османомъ-Пашей.

İmparator II. Aleksandr'ın Osman Paşa ile Görüşmesi⁷⁶

Bu resimde Osman Paşa'nın yaralı olmasına rağmen ayakta zor durduğu görülmektedir. İmparator II. Aleksandr ise onun karşısında dik duruşu ile dikkat çekmektedir. Burada okuyucuya verilmek istenen mesaj Rus Çarının daha iyi bir konuma sahip olduğudur.

Bajenov bu savaşın sonuçlarını kaleme alırken, bazı önemli hususları vurgulamıştır. Yazara göre savaşın ana amacı, Osmanlı'nın Hristiyan halklarını kurtarmaktı. Fakat "İngiltere, Avusturya-Macaristan ve Almanya gibi bazı Batılı devletlerin Rusya'nın güçlenmesi ve başarılarına duydukları kıskançlık yüzünden" bu amaca tam olarak ulaşmamış, Türkiye'ye bağlı Hristiyanların kurtarılmasını engellenmiş, ama buna rağmen bu savaşın sonuçları bu konuda bazı önemli sonuçlar getirmiştir⁷⁷. Ona göre savaşın sonuçları şu şekildedir: "Moldova ve Eflâk'tan (*Valahya*) oluşan Romanya ve Sırbistan bütünüyle bağımsızlıklarını kazanmışlardır, böylece, daha önce ödedikleri haraçları ödememe hakkına kavuşmuşlardır. Tuna ve Balkanlar arasında yaşayan Bulgarlar, Türkiye'den kısmen bağımsız olarak başkenti Sofya olan Bulgar Knezliğini kurmuşlardır. Bulgaristan, Türkiye'ye küçük bir haraç ödemek zorunda kalmıştır"⁷⁸.

Bu dönem ders kitabı yazarlarının oluşturmak istedikleri genel izlenime bakılacak olursa, Türklerin Hristiyanlara karşı uyguladığı baskı ve zulümün

⁷⁶ Kaçkaçov, *a.g.e.*, s. 167.

⁷⁷ Bajenov, *a.g.e.*, s. 146.

⁷⁸ Aynı yer.

sergilenme çabası öne çıkmaktadır. Rusya ise Hristiyan halkların koruyucusu olarak gösterilmiştir. “Hayır Duası” gibi resimlere ders kitaplarında yer verilmesi dini öğelerin etkili olduğunu gösteren bir başka kanıttır. Ders kitaplarından çıkan ikinci izlenim düşmanlarına karşı savaşan “yalnız Rusya” imgesidir. Her ne kadar Rus hükümdarları Avrupa’da bu dönem içerisinde Hristiyan birliğinden ve ortak çıkarlardan söz etseler de⁷⁹, yazarlar, Rusya’nın dış alanda her zaman yalnız olduğunu, Kırım Savaşında da Rusya’nın neredeyse tüm Avrupa’ya karşı yalnız savaştığını, Rusya’nın savaşları komutanların ustalığı ve halkın cesaret ve özverisi ile kazandığını göstermeye çalışmışlardır. Hatta bu fikri desteklemek için İmparator Nikolay’ın “Rusya’nın sadece iki müttefiki vardır: Ordusu ve donanması” sözünü kullanarak bunu yaygınlaştırmışlardır⁸⁰.

Sonuç: Çarlık dönemi tarih ders kitaplarında Osmanlı sultan ve komutanları son derece övücü bir şekilde tasvir edilmiştir. Örneğin, bu dönem kitaplarında Osman, Orhan ve Beyazıt gibi sultanlar “cesur” gösterilmiş, ayrıca Sultan Osman da “bilgili” ve “iç güzelliğine sahip” olarak nitelendirilmiştir. Osmanlı ordusu ile ilgili ise şu ifadeler kullanılmıştır: “cesur”, “zapt olunmaz” ve “sultana sadık”. Osmanlı ordusuna da kitaplarda önemli bir yer ayrılmış, Osmanlı ordusu “cesur”, “başarılı”, “savaşmadan teslim olmayan” olarak vasıflandırılmıştır. Osman Paşa da “mükemmel Türk komutanı” olarak gösterilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun dış politikası Avrupa kışkırtmalarına itaatkâr ve Avrupa ülkelerine bağlı olarak görülmüştür.

Çarlık dönemi tarih ders kitaplarında olumsuz imgelere de rastlamak mümkündür. Örneğin, Hristiyan halka uygulanan baskı ve zulüm tasvirleri, kuşkusuz, Osmanlı Türklerinin “gaddar” olduğunu göstermekle yükümlü imgelerdir.

Rus-Osmanlı ilişkilerine Avrupa ülkelerinin etkisi gösterilmeye çalışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa ülkelerinin kışkırtmalarının etkisi altında olduğu da ders kitaplarında kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Çarlık döneminde “Türk”, bir millet olarak düşman değildi, çok etkin bir şekilde düşman olarak başka bir din gösterilmiştir: Katoliklik ya da İslam. Dinin ön planda tutulması son derece belirgindir. Osmanlı fetihleri

⁷⁹ “Kutsal İttifak” (*Svyazçenny Soyuz*), Napoleon’un devrilmesi ve 1815 yılında gerçekleşmiş Viyana Kongresi’nden sonra, Rus İmparatoru I. Aleksandr’ın inisiyatifi ile kurulmuştur. Avusturya, Prusya ve Rusya’nın imzaladığı bu belge, Avrupa’da var olan monarşi düzenini korumakla yükümlü idi. “Brokgauz ve Efron” Ansiklopedik Sözlük, <http://www.bibliotekar.ru/bes/298.htm> [11.03.2009]. II. Aleksandr, 1861 yılında Rusya’da toprak köleliğini kaldırmıştır. Böylece, “Kurtarıcı çar” lakabını almıştır.

⁸⁰ Bajenov, *a.g.e.*, s.146.

konusundan başlayarak 19. yüzyıl savaşlarında daha da yoğun bir şekilde işlenmiştir. Osmanlı'da yaşayan Hristiyan halklara yapılan baskı ve zulmün anlatılması, resimlerde Hristiyan simgelerin kullanılması gibi yöntemlerle okuyucuya aktarılmıştır.

Çarlık dönemi yazarları Rusya'nın Balkan halklarının Türk boyunduruğundan kurtulmak için tek ümit ve kurtarıcı olduğunu göstermeye çalışmışlar. Rusya halkına gurur hissi veren de imgeler ders kitaplarında yer almıştır. Şöyle ki, savaşlarda sayısı üstün olan Osmanlı ordusunu yenmek, üç ülke tarafından oluşturulan 11 ay süren ablukaya dayanmak, resimlerde Osmanlı Paşanın daha ezik ve yenik gösterilmesi vs. gibi imgeler kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

İnceleme Eserleri

- Atalay, Bülent, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, İstanbul 2001.
- Bajenov, Nikolay, *Uçebnik Russkoy İstorii*, Skoropeçatiya İ. Ja. Lebedeva, Kronştadt 1907.
- Bilgin, Nuri, *Kimlik İnşası*, Aşina Kitaplar, Ankara 2007.
- Bogoslovskiy, Mihail, *Uçebnik Russkoy İstorii*, Knigoizdatelstvo T-va İ.D.Sitina, Moskva 1915.
- Borgman, Aleksandr, *Uçebnaya Kniga Po Russkoy İstorii. Rukovodstvo Dlya Starşih Klassov Srednih Uçebnih Zavedeniy*, İzdanie t-va A.S. Suvorina – “Novoe vremya”, S.-Peterburg 1913.
- Demiroğlu, Hasan, “Rus Kaynaklarına Göre Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panislavizm (1856-1878)”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2009, (Yayınlanmamış doktora tezi).
- Dvornikov, Petr, *İstoriya Srednih Vekov. Uçebnik*, Moskva 1909.
- Gartvig, Andrey, Nikolay Kryukov, *Uçebnik Russkoy İstorii Dlya Vısşih Naçal'nih Uçilişç i Torgovih Şkol*, K.İ. Tihomirova N-ki, Moskva 1917.
- Kaçkaçov, Aleksandr, *Russkaya İstoriya v İllyustratsiyah*, Putevodniy Ogonyok, Moskva 1908.
- Kaydanov, İvan, *Uçebnaya Kniga Vseobşçey İstorii (Dlya Yunoşestva). İstoriya Srednih Vekov*, 1.bs, İmperatorskaya Akademiya Nauk, S.Peterburg 1837.
- Kareev, Nikolay, *Uçebnaya Kniga İstorii Srednih Vekov*, Tipografiya M.M. Stasyuleviça, Sankt-Peterburg 1900.
- Pingel, Falk, *Avrupa Evi. Ders Kitaplarında 20. Yüzyıl Avrupa'sı*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 2003.
- Schnapper, Dominique, *Yurttaşlar Cemaati: Modern Ulus Fikrine Dair*, Kesit Yayıncılık, İstanbul 1995.

Vasilev, Aleksandr, *Učebnik İstorii Srednih Vekov*, İzdanie T-va İ.D. Sitina, Moskva 1918.

Makaleler

Demirağ, Yelda, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Azınlıkların Sosyal ve Ekonomik Durumları”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1270/14615.pdf>, [15.04.2011].

Fernig, Leo, “The International Bureau of Education in Geneva a Centre of the Progressive Education”, http://www.unesco.org/education/pdf/FERNIG_2.PDF, [22.09.2008].

Halbwaks, Moris, “Kollektif ve Tarihi Bellek”, <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html> [15.09.2008].

Höpken, Wolfgang, “Textbooks and Conflicts. Experiences from the Work of the Georg-Eckert-Institute for International Textbook Research”, http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1121703274255/1439264-1126807073059/World_Bank.pdf [19.09.2008].

Issitt, John. “Reflections on the Study of Textbooks”, *History of Education*, Vol.33, 6, 2004, s. 683-696.

Leerssen, Joep, “Images - Information - History and Method of Imagology”, <http://cf.hum.uva.nl/images/info/historymethod.html> [25.04.2009].

Sözlük ve Ansiklopediler

Şerbinin, Vladimir, *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*, İzdatelstvo “Russkij Jazyk”, Moskova 1998.

Bolşoy Rossiyskiy Entsiklopedičeskiy Slovar, BRE, Moskva 2003.